

Autoreferat rozprawy doktorskiej
„Estetyka życia codziennego”. Biografia, myśl estetyczna i sztuka pisarska
Stanisława Machniewicza

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Podejmowaną w pracy problematykę mógłbym zamknąć w lapidarnych sformułowaniach – „człowiek i sztuka”, „rola sztuki w życiu człowieka”. Określenia te charakteryzują postawę, poprzez którą twórczość artystyczną rozumie się jako otaczającą człowieka – w rzeczach małych, jak i wielkich – atmosferę. Składa się na nią sposób czucia, myślenia i rozumienia rzeczywistości (na tle której sztuka powstaje). Owe intelektualno-emocjonalne pierwiastki, znajdując swoje ujście w artystycznie opracowanej materii, tworzą element kultury zapisanej w formie sztuki. Innymi słowy, sztuka powstaje poprzez pewien specyficzny stosunek podmiotu artystycznego do rzeczywistości, który w pierwszej chwili spostrzega i doświadcza jej sensualnie, a następnie przetwarza intelektualnie, czego wyraz daje w odpowiednio opracowanej formie. Syntetycznym uzewnętrznieniem takiej kreatywnej relacji jest dzieło sztuki pojmowane jako artystyczna forma widzialności. Sztuką są bowiem nie tylko wyeksponowane w muzeach i galeriach przedmioty, ale także c o d z i e n n o ś ć w s w o i m w y m i a r z e m a t e r i a l n y m.

Powyższy system rozumienia i postrzegania sztuki został stworzony ponad 80 lat temu, w latach 30. XX wieku, przez lwowskiego pedagoga gimnazjalnego i publicystę – Stanisława Jacka Machniewicza, urodzonego w roku 1886. Swoje poglądy zawarł w dziele zatytułowanym *Estetyka życia codziennego. Zarysy estetyczne i zagadnienia sztuki współczesnej* (1934), jedynej książce, jaką opublikował poza licznymi artykułami w prasie lokalnej i krajowej, stanowiącej *opus magnum* jego myśli estetycznej.

Machniewicz opisywał wszelkie oznaki rozkwitającego w pierwszych dekadach XX wieku piękna współczesności. Piękna, które dla nas, współczesnych, stanowi przejaw odbieranej nierzadko z obojętnością codzienności.

Jak się okazuje, pasywną jest nie tylko postawa estetyczna dzisiejszego człowieka wobec codzienności, ale także stosunek dyskursu obecnej humanistyki wobec postaci i dzieła lwowskiego publicyisty. Nikt nie opracował do tej pory szerzej biografii Machniewicza, nie

sporządził spisu publikacji, nie podjął się krytycznej analizy twórczości, a przede wszystkim określenia statusu jego dzieła i zawartej w nim myśli tak od strony dyskursu estetycznego, jak i analizy literaturoznawczej. Wprawdzie nie tyle autor, ile jego dzieło doczekały się przed pięcioma laty ponownej edycji i wstępnego omówienia w postaci *Wyboru pism estetycznych*, który ukazał się pod redakcją Sława Krzemienia-Ojaka i Krystyny Wilkoszewskiej w Krakowie. O ile jednak profesor Krzemień-Ojak w słowie wstępnym zatytułowanym *Projekt estetyki życia codziennego Stanisława Machniewicza. Przypomnienie* sygnalizuje pewne elementy jego biografii i zarysowuje wstępną genezę *Estetyki życia codziennego*, o tyle wiele kwestii związanych tak z życiem, jak i jego twórczością nadal charakteryzuje swoista meandryczność i enigmatyczność. Nie ulega jednak wątpliwości, że ów *Projekt...* profesora Sława Krzemienia-Ojaka uznać należy za pionierki w kontekście badań nad życiem i twórczością Machniewicza. Praca ta bowiem, poza zwróceniem uwagi na poszczególne aspekty życia i twórczości autora *Estetyki życia codziennego*, uświadamia, że istnieją powody, aby Machniewicza i jego książkę przypomnieć, przywrócić im należyte miejsce w dyskursie polskiej historii estetyki, literatury i krytyki sztuki. Zadanie to o tyle istotne, że publicystyka Machniewicza stanowi jeden z brakujących, zapomnianych elementów polskiej krytyki artystycznej i myśli o sztuce pierwszych dekad XX wieku.

2. Cel badań

W dysertacji koncentruję się, po pierwsze, na próbie odtworzenia meandrów biografii autora *Estetyki życia codziennego*, która do tej pory była nieznana. Już Sław Krzemień-Ojak w swoim *Projekcie przypomnienia* zwraca uwagę na ograniczone informacje o jego życiu, pracy i dorobku. Jedyna znana notatka biograficzna, zredagowana przez samego Machniewicza, została zamieszczona we *Współczesnej kulturze polskiej: nauka, literatura, sztuka. Życiorysy uczonych, literatów i artystów z wyszczególnieniem ich prac* (1932) i sprowadza się do lapidarnych informacji o dacie i miejscu urodzenia, wybranych publikacjach oraz zainteresowaniach. Niewiele więcej miejsca poświęcił Machniewiczowi w kontekście rekonstrukcji jego biografii Sław Krzemień-Ojak, a jego *Elementy biograficzne* Machniewicza podporządkowane zostały przede wszystkim zarysowaniu genezy jego głównego dzieła. Odtworzenie biografii Machniewicza stało się więc w pracy celem nadrzędnym.

Niezwykle cenne w tym kontekście okazały się informacje przekazane przez wnuka Stanisława Machniewicza – Krzysztofa, którego udało się odnaleźć w Gdańsku. Zarysowanie biografii wymagało więc detektywistycznej rekonstrukcji życiowych losów autora *Estetyki...* i

jego twórczych dokonań. Skutkiem tych poszukiwań jest biogram, zajmujący wraz z opisaniem studiów, podróży, znajomości i publicystyki ponad pięćdziesiąt stron. Pozwoliło to m.in. na ustalenie szczegółowych informacji na temat rodziny Machniewicza, charakteru jego studiów w kraju i zagranicą, odbytych po Europie podróży, nieznanych do tej pory relacji ze Stanisławem Przybyszewskim czy też lokalizacji rozproszonych po pismach epoki tekstów.

Drugim z nadrzędnych celów mjej pracy jest analiza myśli estetycznej Stanisława Machniewicza na tle dominujących w latach 1890 – 1934 tendencji; usytuowanie jego twórczości w dyskursie historycznoliterackim, z wyszczególnieniem charakterystycznych dla jego pisarstwa elementów poetyki tekstu. W tym kontekście badania zostały przeprowadzone od strony estetycznej i literaturoznawczej. To pograniczne stanowisko warunkowane jest tym, iż zależało mi na ukazaniu Machniewicza zarówno jako estetyka, twórcy oryginalnego systemu postrzegania rzeczywistości pod kątem estetycznym, jak i pisarza o – jak się okazuje – trudnym do jednoznacznego określenia stylu wypowiedzi literackiej, sytuującej się na pograniczu kilku epok i estetyk. Tak ukierunkowane rozważania wiążą się jednocześnie z próbą uzupełnienia niedopowiedzianych miejsc w krajobrazie polskiej literatury pierwszych dekad XX wieku, a zwłaszcza krytyki artystycznej.

3. Metodologia

Refleksja nad dziełem Stanisława Machniewicza zaprezentowana w dysertacji ma charakter interdyscyplinarny. Stanowisko wynika z przedmiotu badań, na który składają się: życie, sztuka pisarska i myśl estetyczna autora *Estetyki życia codziennego*. Dominującą wobec tego będzie tu refleksja z pogranicza literaturoznawstwa, historii sztuki i historii estetyki, co nadaje prowadzonym przeze mnie rozważaniom charakter komparatystyczny. Dobór metodologii badawczej zdeterminowany jest wieloaspektowością ujęcia przedmiotu badań. Odwołania do metodologii badawczej obejmują tu hermeneutykę oraz elementy strukturalizmu, zastosowane w połączeniu z antropologią filozoficzną, teorią i historią sztuki oraz estetyki.

W rozdziale pierwszym, gdzie problematyka koncentruje się na usytuowaniu twórczości Machniewicza w dyskursie historycznoliterackim oraz określeniu stylistyki jego tekstu, dominuje refleksja literaturoznawcza, której fundament wyznacza hermeneutyczna oraz strukturalistyczna metoda badań literackich.

W kontekście pierwszej z wymienionych metod warto przywołać słowa jednego z czołowych jej reprezentantów – Hansa-Georga Gadamera, który w swoim dziele *Prawda i metoda*.

*Zarys hermeneutyki filozoficznej*¹ pisze: „interpretacja konieczna jest wszędzie, gdzie nie chce się zaufać temu, czym dane zjawisko bezpośrednio jest”². Hermeneutyka wydaje się więc nieodzowną wtedy, gdy pojawia się kłopot z sensem, gdy tekst przestaje być czymś oczywistym i sam z siebie nie jest bezpośrednio zrozumiały³. Z tego typu sytuacją stykamy się, podejmując lekturę *Estetyki życia codziennego* oraz zastanawiając się nad statusem tego dzieła. Mamy tu bowiem do czynienia z tekstem opublikowanym zrazu jako podręcznik szkolny, który po przeszło 80 latach nieobecności w dyskursie nauk humanistycznych zostaje w roku 2012 wydany ponownie, i to w zmienionej formie; jako klasyczny tekst estetyczny. Sytuacja ta determinuje pytanie o sens treści dzieła Machniewicza i obecny status książki.

W treści *Estetyki...* odnajdziemy także inny, potwierdzający zasadność stosowanej tu metody hermeneutycznej aspekt. Jest nim uwidaczniająca się stale w narracji „fuzja horyzontów”. Pojęcie to, wprowadzone przez Gadamera, określa elementarny warunek rozumienia przeszłości, w dziele Machniewicza odgrywającej niezwykle znaczącą rolę: „rozumienie sztuki dawnej to tylko pomost do pełnego rozumienia wszystkich przejawów i dziedzin piękna współczesności”⁴ – napisze autor *Estetyki życia codziennego*. W stwierdzeniu tym uwidacznia się hermeneutyczny postulat rozumienia tradycji jako nieusuwalnego składnika samopoznania. Rozumienie niweluje bowiem dystans pomiędzy tym, co przeszłe, i tym, co teraźniejsze⁵. Horyzont rozumienia jest, według Gadamera, ograniczony przez naszą dziejowość, ale może ulegać rozszerzeniu przez twórczy kontakt z dziełami przeszłości⁶.

Hermeneutyczny namysł o *Estetyce życia codziennego* wydaje się wobec powyższych argumentacji o tyle istotny, iż w założeniu autora lektura jego tekstów stanowić ma refleksyjny wysiłek czytelnika, który przyswajając sobie sens dzieła, stwarzać ma jednocześnie sam siebie⁷. Jednakże aby sens ów wydobyć, musi zrekonstruować znaczące struktury tekstu. Należy bowiem pamiętać, że sens dzieła Machniewicza tworzą autonomiczne eseje, których treść podporządkowana została naczelnej idei, spajającej je w jeden system.

Określenie dzieła Machniewicza jako „systemu” nie jest przypadkowe. Termin ten jest standardowym elementem charakterystycznym dla refleksji strukturalistycznej, która w mojej dysertacji stanowi drugą inspirację badawczą w kontekście literaturoznawczej refleksji nad

¹ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, tłum. B. Baran, Kraków 1993.

² Tamże, s. 315.

³ *Hermeneutyka*, [w:] *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, pod red. A. Burzyńskiej, M.P. Markowskiego, Kraków 2009, s. 175.

⁴ S. Machniewicz, dz. cyt. s. 6.

⁵ *Hermeneutyka*, [w:] *Teorie literatury XX wieku*, dz. cyt. s. 187.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

sztuką pisarską Machniewicza. Wybór elementów tej metody podyktowany jest związkiem, jaki łączy strukturalizm z refleksją hermeneutyczną. Paul Ricoeur – inny z czołowych reprezentantów hermeneutyki – zaliczał bowiem analizę strukturalistyczną do technik egzegetycznych. W jego przekonaniu oddawała ona nieocenione usługi w określeniu formalnych warunków znaczenia⁸. Podkreślał jednakże, że analiza strukturalna stanowi tylko wstępny, propedeutyczny i wyjaśniający etap na drodze rozumienia.

Fundamentalnym aspektem dla strukturalistycznego ujęcia dzieła Machniewicza będzie więc wspomniany termin „system”, rozumiany jako określony układ, powiązany ścisłymi, wewnętrznymi zależnościami⁹. Ujęcie takie wydaje się adekwatne z tego chociażby względu, że książka lwowianina stanowi autonomiczną strukturę znaczeniową, która z kolei jest częścią innego systemu, jakim jest dyskurs krytyki literackiej i artystycznej lat 1890 – 1939.

Z kolei w przypadku określenia i charakteryzowania myśli estetycznej autora *Estetyki życia codziennego*, czemu to poświęcony zostanie rozdział drugi, nadrzędnym będzie ujęcie komparatystyczne. Skupiam się na tym, w jaki sposób poglądy lwowskiego dydaktyka na piękno, formę i pojęcie dzieła sztuki przejawiają się na tle refleksji na ten temat, dominujących w dyskursie estetycznym pierwszych dekad XX wieku. Refleksja ta ma charakter *stricte* porównawczy. Zwracam tam uwagę na pewnego rodzaju wyjątkowość myśli Machniewicza. Otóż w szeroko pojętym dyskursie estetycznym polskiego modernizmu, a w szczególności w refleksji akademickiej, dominują zagadnienia związane między innymi z określeniem przedmiotu przeżycia estetycznego, istoty i charakteru jego doświadczenia, które charakteryzują się wysoce abstrakcyjnym charakterem prowadzonych refleksji. Z kolei Machniewicz proponuje zupełnie odmienny kierunek. To, co propaguje on w ramach refleksji estetycznej, można porównać do zwrotu, jaki skamandryci i futuryści czynili na łamach literatury i liryki w latach 20. XX wieku – zauważając piękno codzienności. Namysł nad estetycznymi aspektami codziennej egzystencji stale towarzyszy także Machniewiczowi. W jego przekonaniu bowiem zmysł estetyczny, smak, upodobanie do takich, a nie innych kształtów formuje się w człowieku za sprawą estetycznej atmosfery dnia codziennego, a nie poprzez oglądanie uznanych arcydzieł sztuki. W jego namyśle nad estetycznym kształtem codzienności nie brakuje jednak typowych dla refleksji estetycznej modernizmu problematyki związanej np. z przedmiotem przeżycia estetycznego.

⁸ P. Ricoeur, *Konflikt hermeneutyk: epistemologia interpretacji*, tłum. J. Skoczylas, [w:] *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie*, tłum. E. Bieńkowska., Warszawa 1985, s. 134.

⁹ *Strukturalizm (I)*, [w:] *Teorie literatury XX wieku*, dz. cyt. s. 203.

Z powyższych względów poglądy Machniewicza należało ukazać na szerokim tle zagadnień związanych ze sposobem pojmowania podstawowych dla ówczesnej estetyki zagadnień, takich jak forma, piękno i dzieło sztuki. Z tego też powodu dominującym narzędziem analitycznym jest tutaj metoda porównawcza, która służy ukazaniu charakteru refleksji Machniewicza na tle dominujących ówczesnie tendencji.

4. Zarys treści i tematyka rozprawy

Dysertacja została podzielona na cztery odrębne rozdziały. W pierwszym, poświęconym zarówno życiu, jak i dziełu Stanisława Machniewicza skoncentrowałem się przede wszystkim na – możliwie jak najdokładniejszym – odtworzeniu jego biografii. Jak sygnalizowałem już w uzasadnieniu wyboru tematu pracy, wszelkie informacje na temat życia autora *Estetyki życia codziennego* sprowadzały się dotychczas do lapidarnych informacji zawartych we *Współczesnej kulturze polskiej* Antoniego Peretiatkowicza i Michała Sobieskiego oraz *Wyborze pism estetycznych* pod red. Sława Krzemiania-Ojaka i Krystyny Wilkoszewskiej. Z tego też względu poświęciłem temu zagadnieniu wiele miejsca, a skrupulatne poszukiwania informacji na temat życia i pracy twórczej Machniewicza zaowocowały ponad pięćdziesięciostronicowym opracowaniem. Ponadto rozdział pierwszy przynosi refleksję nad *opus magnum* myśli estetycznej Stanisława Machniewicza. Koncentruję się w nim na usytuowaniu jego pisarstwa w dyskursie historycznoliterackim, stylistyce tekstu, ze szczególnym uwzględnieniem polifoniczności instrumentarium języka, jakim się posługuje, a który charakteryzuje się synkretyzmem wynikającym z widocznych wpływów ideologii pozytywistycznej, dyskursu Młodej Polski i dwudziestolecia międzywojennego. Zwracam także uwagę na sposób zakomponowania całości dzieła i określę jego cechy gatunkowe, sytuując to dzieło w kategoriach eseistyki popularnonaukowej.

Rozdział drugi, zatytułowany *Machniewicz w środowisku estetycznym*, poświęciłem analizie stanowiska zajmowanego przez lwowskiego krytyka i publicystę w stosunku do idei dominujących w refleksji estetycznej dwudziestolecia oraz tych, które odwołują się do tradycji młodopolskiej. Skupiam się na określeniu stanowiska Machniewicza wobec problematyki przedmiotowych uwarunkowań przeżycia estetycznego, typologii przedmiotów i doznań estetycznych oraz kwestii ontologii przedmiotu estetycznego. Wszystkie wymienione tu zagadnienia rozpatrywane w kontekście treści dzieła Machniewicza, pozwalają ustalić jego status jako autora i określić typ uprawianej przez niego refleksji estetycznej jako *implicite* zawartej w treści dzieła. *Estetyka życia codziennego* nie jest bowiem dziełem stanowiącym wykładnię teorii es-

tetyzacji rzeczywistości. W swoich rozważaniach wielokrotnie określam jej treść mianem „estetyki z krainy nowoczesności”. Wynika to z tego, iż wszelkie zagadnienia związane z teorią estetyki, a w szczególności z problematyką przedmiotowych uwarunkowań przeżycia estetycznego, nie są przez Machniewicza wyrażane *explicite*, lecz wynikają z treści opisywanych przez niego zagadnień i zjawisk. Autor *Estetyki życia codziennego* proponuje więc pewnego rodzaju estetykę egzystencjalną.

Kontynuację rozważań z rozdziału drugiego stanowi treść kolejnego, zatytułowanego *Podstawy estetyki*. Koncentrując się na zagadnieniach kategorii formy i piękna, staram się ukazać podstawy myśli estetycznej Machniewicza. W tym kontekście tworzę na wstępie zarys dziejów problematyki formy i piękna, a następnie na tak zakreślonym tle charakteryzuję poglądy autora *Estetyki życia codziennego*. I tak, w przypadku pierwszego z wymienionych pojęć kojarzę poglądy Machniewicza z wprowadzonym przez Władysława Tatarkiewicza podziałem na formę jako: dany zmysłowo układ elementów przedstawiający pewną treść, zwartą i zamkniętą kompozycję w wyraźnie zaznaczonych granicach, odpowiedni układ elementów oraz przedmiot w spostrzeżeniu. Prowadząc tym samym analizę porównawczą, zestawiam wypowiedzi Machniewicza na temat formy z zaproponowanym powyżej podziałem Tatarkiewicza. W tym też kontekście zwracam uwagę na fascynację Machniewicza pięknem maszyny. W owym czasie jest ona jak najbardziej zrozumiała, ale warto podkreślić fakt, że Machniewicz utożsamia formy mechaniczne i ich piękno z formami przyrody, co jest już wyższym stopniem rozwoju myśli estetycznej. Analogicznie przedstawia się sytuacja z kategorią piękna. Tutaj również charakterystyka myśli Machniewicza poprzedzona została zarysem dziejów problematyki piękna, a następnie prezentuję to, co w *Estetyce życia codziennego* o pięknie się mówi.

Ostatnią, czwartą część dysertacji poświęcam omówieniu poszczególnych śladów recepcji treści książki z 1934 roku; od momentu jej publikacji do roku 2012. Zaprezentowanym tu rozważaniom nadałem charakter dwudzielny. W części pierwszej skoncentrowałem się na śladach recepcji *Estetyki życia codziennego* w epoce, w której książka ta powstała. W szczególności zwracam uwagę na sposób interpretacji treści i założeń *Estetyki...* przez współczesne Machniewiczowi środowisko pedagogiczne oraz polemiczną recenzję autorstwa Bolesława Mićńskiego. Część druga poświęcona została z kolei współczesnym aspektom odczytania idei estetycznego postrzegania rzeczywistości. Tu koncentruję się przede wszystkim na opublikowanym w 2012 roku *Wyborze pism estetycznych*. Jego redaktorzy – prof. Sław Krzemień-Ojak i prof. Krystyna Wilkoszewska postrzegają tam *Estetykę życia codziennego* jako dzieło podejmujące problematykę estetyzacji rzeczywistości. Nie precyzują jednak, jak pojęcie to jest przez

nich rozumiane, a co ważniejsze, jak należy je rozumieć w kontekście stanowiska Machniewicza, co w niniejszej dysertacji starałem się uzupełnić.

5. Wnioski

Praca stanowi w zamierzeniu autora podsumowanie dotychczasowych badań nad twórczością Machniewicza. Zarazem jest także pewną propozycją spojrzenia na jego twórczość w nowych kategoriach badawczych. Jej zadaniem jest ukazanie postaci i myśli estetycznej lwowskiego publicysty jako ważnego, a dotychczas niedocenianego elementu historii polskiej krytyki artystycznej przełomu modernistycznego. Koncentruję się więc w niej nie tyle na uzupełnieniu wiedzy o Machniewiczu jako krytyku i estetyku, ile na wprowadzeniu jego osoby i twórczości w pejzaż polskiej historii literatury i estetyki pierwszych dekad XX wieku.

Nadrzędnym celem, jaki pragnąłem osiągnąć, była rekonstrukcja meandrów biografii lwowskiego publicysty. Niniejsza dysertacja przynosi wobec tego pierwsze kompleksowe ujęcie życiorysu Stanisława Machniewicza, przedstawia dzieje jego rodziny, młodość, początki kariery krytycznoliterackiej, publicystycznej i pedagogicznej przyszłego autora *Estetyki życia codziennego*. Z próbą odtworzenia biografii Machniewicza wiąże się jednocześnie próba sporządzenia bibliografii jego pism rozproszonych. Zastrzec w tym miejscu należy, iż dysertacja identyfikuje jedynie część publicystycznego dorobku autora *Estetyki życia codziennego*. Należy mieć jednak na uwadze fakt, że do roku 2012, to jest do momentu wydania *Wyboru pism estetycznych*, oprócz *Estetyki*, znanych było dziesięć artykułów jego autorstwa. Rozprawa natomiast przywołuje trzydzieści rozproszonych w czasopiśmie epoki tekstów, które nie doczekały się do tej pory krytycznej recepcji ani ponownego wydania.

Kolejnym z aspektów była analiza dzieła lwowskiego estetyka w ramach pogranicza refleksji literaturoznawczo-estetycznej, która – podobnie jak kwestia biografii – stanowi pierwszy tego typu namysł nad książką z 1934 roku. Skutkiem tej refleksji było dookreślenie *stricte* estetycznych poglądów Machniewicza. Wykazano, że typ uprawianej przez niego refleksji nad sztuką ma charakter *implicite* estetyczny – założenia teoretyczne nie wyrażają się tu w postaci naukowej, w abstrakcyjnym wywodzie. Estetyczna myśl Machniewicza to poglądy wplecione w eseistyczną narrację na temat otaczającej człowieka XX wieku sfery sztuki.

Autor *Estetyki życia codziennego* zakładał, iż książka jego spełni zadanie o tyle, o ile zdoła otworzyć oczy ludzi na piękno współczesności. Nawiązując do tych słów Stanisława Machniewicza, żywię nadzieję, że niniejsza rozprawa zdoła otworzyć oczy i umysły na zapomniane dzieło, myśl estetyczną i sztukę pisarską Stanisława Machniewicza.

Stanisław Kocjanec